

MAQOM ASHULALARIDA AVJ VA DAROMAD QISMLARINING IJRO XUSUSIYATLARI

Zafar G'ofurov

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSl Maqom xonandaligi kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada daromad va avjning maqom ashulasi shaklidagi turli vazifalari qiyoslanadi. Boshlang'ich ohangning parda tayanchlarini belgilashi, miyonxat va dunasr orqali avjga tayyorgarlik, namudning musiqiy o'rni hamda yuqori registrdagi ijro me'yorlari yoritiladi. Daromad bilan avjni alohida parchalar emas, yaxlit rivoj bosqichlari sifatida anglash zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Shashmaqom, daromad, sarxat, miyonxat, dunasr, avj, namud, furovard.

Аннотация: В статье сопоставляются исполнительские функции начального раздела даромад и кульминационного раздела авж в макомном пении. Рассматриваются ладовые опоры вступления, подготовка кульминации через промежуточные разделы, роль намудов и выразительные требования к верхнему регистру.

Ключевые слова: Шашмаком, даромад, сархат, мийонхат, дунаср, авж, намуд, фурувард.

Abstract: The article compares the performance roles of daromad, the opening section, and avj, the climactic section, in maqom vocal form. It addresses initial modal points of reference, the preparation of the climax through intervening sections, the role of namud and upper-register delivery.

Keywords: Shashmaqom, daromad, sarxat, miyonxat, dunasr, avj, namud, furovard.

Maqom ashulasidagi daromad va avj qismlarini ijrochilik nuqtayi nazaridan qiyoslash bir musiqiy shaklning boshlanishi bilan uning eng rivojlangan bosqichi o'rtasidagi munosabatni tushunishga imkon beradi. Daromad ashulaning asosiy ohang muhiti va dastlabki parda tayanchlarini bayon qilsa, avj bu ohangiy rivojni yuqori darajaga olib chiqadi. Shunga qaramay, ularni oddiy «pastdan boshlash» va «balandga chiqish» deb tushuntirish shaklning ichki mantiqini soddalashtiradi. Daromaddagi tovush sifati, jumla yo'nalishi va musiqiy savol-javob keyingi rivoj uchun asos yaratadi; avjning ta'siri esa aynan oldingi bosqichlar qanday tayyorlanganiga bog'liq.

Shashmaqomdagi ko'plab yirik ashula sho'balari daromad yoki sarxat, miyonxat, dunasr, namud, avj va furovard kabi tuzilmalardan tarkib topadi, lekin ularning hammasi har bir namunada bir xil hajmda uchrayvermaydi [1]. Shu sababli daromad va avj munosabatini qat'iy shakl chizmasiga sig'dirish o'rniga muayyan ashulaning kuy rivojiga qarab baholash kerak. Bunda ustozlardan o'tgan ijrochilik tajribasi, nota matni va an'anaviy atamalarning ma'nosini to'g'ri tushunish muhim.

Daromad ashulaga kirish qismi bo'lgani uchun uning ifodaviy salmog'i katta. U tinglovchiga asarning kayfiyati, tabiiy sur'ati va tayanch ohanglarini sezdiradi. Hofiz daromadni ortiqcha kuch bilan boshlab yuborsa, keyingi miyonxat va avj uchun zarur ovoz hamda ifoda imkoniyatlari muddatidan oldin sarflanadi. Aksincha, daromadni haddan tashqari sust talqin etish kuy boshlanishidagi ichki intilishni yo'qotishi mumkin. Shu bois birinchi jumlaning toza intonatsiyasi, tovushning tabiiy kirishi, she'rning ravshan talaffuzi va ansambl bilan kelishilgan boshlanishi muhim.

Daromadda parda tayanchlari belgilanadi, lekin kuy harakati har doim kichik diapazonda bir xil qolmaydi. Ayrim ashulalarda dastlabki jumla muayyan intonatsion savolni o'rta qo'yadi, keyingi jumla uni turlicha rivojlantiradi. Hofiz boshlang'ich pardani shunchaki ushlab turmasdan, uning kuy ichidagi tortilish va yechilish xususiyatini his qilishi kerak. Bu jarayonda nola va qochirimlar an'anaviy ohangni ravshanlashtirishi mumkin, ammo ularning me'yordan ortiq qo'llanishi asosiy kuy chizig'ini xiralashtiradi. Daromadni puxta o'zlashtirish faqat kirishni chiroyli aytish emas, butun ashulaga tayanch intonatsiyani belgilashdir.

She'riy matn daromadda o'ziga xos vazifa bajaradi. Birinchi baytning mazmuni tinglovchini ashulaning poetik muhitiga kiritadi; xonanda uni to'liq anglamasa, keyingi ohangiy rivojning badiiy mantiqini yaratish qiyinlashadi. Shu bois daromad ustida ishlaganda matnning ifodali o'qilishi, so'zlarning sintaktik bog'lanishi va musiqiy nafas birgalikda ko'riladi. Ayniqsa, bir misraning oxirgi bo'g'ini uzun cho'ziladigan hollarda keyingi misraga o'tish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Matn va kuy jumlasini o'rta qo'yadigan munosabat shu boshlang'ich bosqichdayoq aniqlanadi.

Avj ashula shaklida kuchayib boradigan ohangiy rivojning yuqori bosqichidir. Biroq avjga olib boruvchi yo'l daromad bilan avj orasidagi miyonxat va dunasr kabi qismlarda tayyorlanadi. Ijrochi har bir bosqichni mustaqil ko'rgazmali parcha sifatida aytsa, cho'qqining ta'siri zaiflashadi. Masalan, avjga yetmasdan oldin barcha tovush imkoniyatini namoyon etish yuqori registrdagi haqiqiy badiiy zaruratni kamaytiradi. Oqilxon

Ibrohimov va Is'hoq Rajabov maqom shaklining qismlari o'rtasidagi aloqani nazariy tushunishga imkon beradigan ma'lumotlarni keltiradilar [2; 3].

Shashmaqomda namudlarning avj bilan bog'liq o'rni alohida e'tiborga loyiq. Namud ma'lum bir kuy tuzilmasining boshqa ashula yo'li tarkibida yangi shakliy vazifada namoyon bo'lishi bilan izohlanadi. Bunda u shunchaki baland pardalardagi bezak bo'lib qolmaydi: o'ziga xos intonatsion belgilarni saqlagan holda yangicha musiqiy muhitga kiradi. Shunday holatda hofiz avjning qanday tuzilganini, u qaysi ohangiy materialga tayanishini va avjdan keyin qanday tushirim kelishini bilishi zarur. Aks holda namuddan foydalanish tasodifiy kuylashga o'xshab qoladi.

Avj ijrosida baland pardalarni qattiq yangratish badiiy natijani avtomatik kuchaytirmaydi. Tovushning ravshanligi, she'rning anglashilishi, uzun jumlaning nafas bilan bog'lanishi va parda nozikliklari juda katta ahamiyatga ega. Xonanda yuqori registrda ayrim bo'g'inlarni cho'zib, bezaklarni ko'paytirishi mumkin, ammo bunda asosiy kuy yo'nalishi va she'r ma'nosi buzilmasligi kerak. Ayniqsa, avjning eng baland nuqtasida ovozda zo'riqish paydo bo'lsa, undan oldingi jummalarning badiiy tayyorgarligi ham ta'sirsiz qoladi. Shu bois avj ustida mashq qilishda avval kichik bo'laklar, keyin butun rivoj jarayoni o'zlashtiriladi.

Daromadning kuchli yoki kuchsiz ijro etilishi avjning qanday qabul qilinishiga ta'sir qiladi. Boshlanishning vazminligi avjga ko'tarilishni aniqroq sezdirishi mumkin; biroq buni barcha ashulalar uchun yagona qoida deb qabul qilish mumkin emas. Ba'zi kuy yo'llarida daromadning o'zidayoq faol intonatsiyalar mavjud. Shuning uchun boshidan oxirigacha bir xil hissiy tus saqlash ham, har bir jumlaning keskin kuchaytirish ham asarning tabiiy rivojiga zid kelishi mumkin. Maqomda ifoda qarori ayni bo'limning kuy harakati bilan asoslanishi lozim.

Daromad va avjning farqini o'rganishda bir ashulaning boshidagi va yuqori rivojlangan qismidagi parda yo'nalishlarini alohida tinglash foydalidir. Qaysi intonatsion burilishlar qaytgan, qaysi jumlar yuqoriroq registrda yangi ma'no olgan va qaysi nuqtadan furovardga tushish boshlangan — shu savollar musiqiy shaklni anglashga yordam beradi. Talaba bunday kuzatuv orqali avjni alohida «baland ovoz namoyishi» sifatida emas, daromadda boshlangan fikrning rivoji sifatida idrok etadi. Bu yondashuv, ayniqsa, yirik Saraxbor va Nasr yo'llarini butun holda o'rganishda foydalidir.

Sahna amaliyotida ba'zan ashulaning faqat avj bo'lagi ijro etiladi. Bunday lavha tinglovchida kuchli taassurot qoldirishi mumkin, lekin u daromaddan boshlangan shakliy rivojni to'liq ochmaydi. Agar ijro sahna

talqini sifatida qisqartirilsa, bo'limning tarixiy va turkumiy o'rnini ko'rsatish ma'qul. To'liq ijroda esa daromadning ovoz, ohang va mazmun tayanchi hamda avjga olib boruvchi bosqichlar bir-birini mantiqan davom ettirishi kerak. Shunday davomiylikgina cho'qqini haqiqiy musiqiy hodisaga aylantiradi.

Daromad bilan avj o'rtasidagi bog'lanishni ijrochi xotirada oldindan eshitib tursa, uzun shaklning turli bosqichlari bir-biridan uzilib qolmaydi. Dastlabki jumlada qaysi parda tayanch sifatida berilgan bo'lsa, keyingi rivojda unga qaytilishi yoki undan boshqa ohangiy nuqtaga o'tilishi asarning umumiy yo'nalishini belgilaydi. Bu kuzatuvni faqat yuqori va past registr taqqosiga aylantirish mumkin emas. Ba'zan avjdagi ohang daromad bilan aniq intonatsion yaqinlikni saqlaydi, boshqa holatda esa namud yordamida yangi kuy materialini kiradi. Har ikki holatda ham ijrochi shakliy o'tishni tabiiy ko'rsatishi lozim.

Avjdan qaytish ham cho'qqiga ko'tarilish qadar badiiy ahamiyatga ega. Xonanda yuqori pardani tugatishi bilanoq ovozni birdan pasaytirib yuborsa, musiqa ichidagi taranglikning yechilishi ravshan sezilmay qoladi. Furovard yoki tushirimda boshlang'ich ohang muhitiga qaytish ayrim hollarda bevosita, ayrim hollarda bosqichma-bosqich kechadi. Bu jarayon tovush kuchining asta kamayishi bilangina emas, tayanch pardalarning qayta aniqlanishi va musiqiy jumlaning mantiqan tugashi bilan bog'liq. Shuning uchun daromad–avj–tushirim yo'nalishida ijrochi ovoz resursini oldindan taqsimlashi maqsadga muvofiq.

Ayrim tinglovchilar asarning eng ta'sirchan nuqtasini faqat baland ovoz bilan bog'laydi. Bu qarash yosh xonandalarni avjga shoshilishga undashi mumkin. O'qitishda avjdan alohida parcha kuylatish zarur bo'lsa ham, undan oldingi qismlar qanday tayyorlovchi vazifa bajargani muntazam eslatiladi. Chunki baland tovushning o'zi badiiy yuksalish emas; u kuy rivoji va she'riy mazmun doirasida munosib o'rin egallagandagina ta'sirchan bo'ladi.

Daromad va avj maqom ashulasining turli, ammo uzviy bog'langan bosqichlaridir. Daromad parda va ohangiy muhitni belgilab, ijroning keyingi rivojini tayyorlaydi; avj esa oldingi jumlalarda boshlangan harakatni yuqori ifodaviy darajada namoyon etadi. Ularning badiiy ta'siri ovoz kuchida emas, shaklning bosqichma-bosqich ochilishi, so'z va ohangning mosligi hamda namud va tushirim kabi qismlarning o'rinli talqinida ko'rinadi. Maqom xonandaligini o'rgatishda bu ikki bo'limni alohida yodlatishdan ko'ra ular orasidagi rivoj yo'lini anglatish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbek maqom dunyosi. Maqom ashulasi. – <https://uzbek-maqom.uz/shakllar>
2. Ibrohimov O. Maqom asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018. – 160 b.
3. Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San'at, 2006.
4. Rajabiy Yu. Shashmaqom. I–VI jildlar / F. Karomatov tahririda. – Toshkent, 1966–1975.
5. Yo'licheva, M. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVİYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O'RNI SHARQ VA G'ARB MUSIQIY ALOQALAR. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 18-24.
6. Воисов, М. Э. (2020). ВАЖНОСТЬ И РОЛЬ ТЕХНИКИ ИСПОЛНЕНИЯ ТУРГУНА АЛИМАТОВА В ТРАДИЦИОННОМ ИСПОЛНЕНИИ ТАНБУР. *Проблемы современной науки и образования*, (10 (155)), 79-81.
7. Ваисов, М. Э. (2024). ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛНЕНИЯ И ОБУЧЕНИЯ МЕЛОДИИ АРИ БОБОХОНОВА “ХУРРАМ” НА ИНСТРУМЕНТЕ РУБАБ. *Проблемы современной науки и образования*, (8 (195)), 45-47.
8. Бориева, К. Р., & Буриева, К. Р. (2022). МАКОМ ОРЫНДАУДАҒЫ ӘН ДАУЫСТАРЫ ПЕВЧЕСКИЕ ГОЛОСА В ИСПОЛНЕНИИ МАКОМОВ. *К 89 XXI ғасырдағы түркі халықтарының ұлттық орындаушылық өнері: зерттеу*, 244.
9. Ulmasovich, R. U. (2025). O'zbek mumtoz musiqasi merosining milliy va umumbashariy qadryatlari. *France-Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*, 1(3), 8-13.
10. Nosirovna, B. M. S. (2025). SHARQ XALQLARI MUSIQASIGA G'ARB OHANGLAR OQIMINING IJODIY UYG'UNLASHUVI. *RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 22-25.
11. Qobiljon, A. (2024). USING HANGS OF ASHULA AS VOICE EXERCISES. *European Journal of Arts*, (3), 45-49.
12. Odiljon o'g'li, I. A. (2025). SHASHMAQOMDAGI AVJLAR VA “ZEBO PARI AVJ” NING YARALISHI. *SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(2), 24-28.
13. Abdujabbarovna, S. M. (2025). XALQIMIZ VA UNING NAMOYANDALARI YARATGAN MA'NAVİY BOYLIKLARIMIZ BUTUN O'ZBEK XALQI MADANIY MEROSI, QADRIYATLARINING TARKIBIY QISMI. *USA-*

SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 30-34.

14. Muhabbat, S. (2022). MAHMUDJON TOJIBOEV BASTALAGAN TURKUM ASARLARGA BIR NAZAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 848-857.

15. Muhabbat, S. (2024). CULMINATIONS AND NAMUDS IN SHASHMAKOM: ZEBO PARI AND AVJ-I TURK. *European Journal of Arts*, (3), 53-55.

16. Islomjon o'g, G. A. A. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATINING O 'RNI SHARQ VA G'ARB XALQLARI MUSIQASI. RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 13-16.

17. Doniyor, N. (2025). XALQ VA PROFESSIONAL SAN'AT TURLARI O'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MISOLIDA. FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 14-17.

18. Bahodir o'g'li, N. B. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA MUSIQA SAN'ATIDA MILLIY QO 'SHIQCHILIKDA OVOZ DIAPAZONINING AHAMIYATI. SPAIN-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(2), 7-11.

19. Pirmatova, N. (2024). FARG'ONA-TOSHKENT MAQOM YO'LLARI. *Modern Science and Research*, 3(12), 1294-1296.

20. Tolibjonovich, S. M. M. (2025). MAQOM XONANDALIGIDA AMALIYOTNING O 'RNI VA PEDAGOGIK MUAMMOLAR. CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 26-30.

21. Batirovich, M. S. (2024). Traditions of Teacher and Student in the Art of Uzbek Classical Music. *European Journal of Arts*, (3), 37-39.

22. Batirovich, M. S. (2024). About Notes of Shashmakom in Ancient Sources. *European Journal of Arts*, (3), 34-36.

23. Matyakubov, Ş. (2015). Узбекская Традиционная Вокальная Музыка. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (28), 87-95.

24. Abdinabiyevna, S. M. (2025). XONLIKLARNING TARQALISHI NATIJASIDA O 'ZBEK MUSIQA MADANIYATI MAHALLIY XUSUSIYATLARNI QABUL QILA BOSHLASHI VA SAN'ATDAGI TUB BURILISHLAR. CANADA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 20-25.

25. Ulasheva, M. A. (2022). AN'ANAVIY XONANDALIKDA OVOZ XUSUSIYATLARI, TA'LIMDA INNOVATSIYON YONDASHUVLAR. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 120-122.
26. Ulasheva, M. A. (2024). The Place of Female Performers In Makom Performance and Their Styles. *EUROPEAN JOURNAL OF ARTS* Учредители: Premier publishing sro,(2), 103-105.
27. Axmadovna, U. M., & Qizi, T. M. R. (2024). DISTRIBUTION OF THE WORK OF UZBEK FEMALE MAKOM PERFORMERS IN SOCIAL NETWORKS. *European Journal of Arts*, (3), 56-59.
28. Улашева, М. А. (2019). Роль певческих голосов в мире макомов. *Проблемы современной науки и образования*, (4 (137)), 91-93.
29. Karimova, M. V. (2023). ALISHER NAVOIY VA SHASHMAQOM. *Academic research in educational sciences*, 4(Conference Proceedings 1), 405-412.
30. Achildiyeva, M. (2022). SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 344-352.
31. Voisov, M. (2023). SHASHMAQOM TALQIN SHO 'BALARINING IJROCHILIK XUSUSIYATLARI. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 524-528.
32. Bozorovich, M. J., & Vaxobova, K. M. (2021). SHASHMAQOM SARAXBOR SHO'BALARI. *Oriental Art and Culture*, (7), 62-69.
33. Karimova, M. (2019). An'anaviy yakka xonandalik (o 'quv qo 'llanma). *muxarrir: Todjiboev M.-T.: Muxarrir nashriyoti*, 198.
34. Komiljonovich, M. F. (2025). MAQOMNI YOSHLARGA ORGATISH BORASIDA MUHOZALAR. *FRANCE-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 25-29.
35. Kamilldjanovich, M. F. (2025). Shashmaqom and Its Modern Interpretations: Analytical Perspectives. *World Bulletin of Education and Learning*, 1(02), 368-376.
36. Qobiljon, A. (2024). USING HANGS OF ASHULA AS VOICE EXERCISES. *European Journal of Arts*, (3), 45-49.
37. Ayubov, Q. Z. (2023). YAKKAXON IJROCHILIKDA OVOZ MASHQLARINING O 'RNI. *Oriental Art and Culture*, 4(3), 72-77.
38. Xalilova, M. (2025). YOSHLAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIYATINI OSHIRISHDA AN'ANAVIY MUSIQA VA BUGUNGI PEDAGOGIK MASALALARI XUSUSIDA. *RUSSIA-SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION*, 1(3), 17-21.
39. Usubjonovich, Y. M. (2025). SHARQ MUSIQA MADANIYATINING PEDAGOGIKASI VA UNING YOSHLAR TAFAKKURIDA AKS ETISHI. *GERMANY-*

SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN
SCIENCE AND EDUCATION, 1(3), 28-30.